

бұзылуын түсінуге деген көзқарасын интегративті деп санауға болады, өйткені автор гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарын кеңінен қолданады және биология, нейрофизиология, нейропсихология және иммунология саласындағы білімге сүйенеді.

П.Левин психикалық травманы табиғи құбылыс ретінде қарастырады және травманың физиологиялық және биологиялық механизмдерін сипаттайды. Ғалымның пікірінше травма психикалық патологиядан гөрі табиғи психобиологиялық процестердің бұзылуының нәтижесі болып саналады және оны емдеуге болады. Левиннің тұжырымдамасына сәйкес, психикалық травма ағзаның травматикалық оқиғаға және қашу, күресу, үрейден қалшып қатып қалу реакцияларына аяқталмаған инстинктивті реакциясы нәтижесінде пайда болады. Травма механизмдерін түсіну энергияның жиналып қалуы нәтижесінде пайда болатын травматикалық белгілердің табиғатын түсіндіреді. Мидың қыртыс асты бөліктеріндегі қозудың жоғарылауы обсессивті естеліктер мен травматикалық оқиға туралы ойлар пайда болуына, сонымен қатарұқсас жағдайлардан, әңгімелерден, онымен байланысты адамдардан аулақ болуға ықпал етеді. Қозу концентрацияның бұзылуы, ашушаңдық және ұйқының бұзылуы сияқты спецификалық емес көріністерде де байқалады. Мұның бәрі психикалық және әлеуметтік қызметтің жалпы бұзылуының салдары болуы мүмкін. Осы мәселелерді шешуге бағытталған терапияларда, Левиннің пікірінше, травматикалық реакцияны аяқтап, қалған энергияны жандандырып, бұзылған процестерді қалпына келтіру керек.

Балалық шақтағы психикалық травма мәселесіне арналған әдебиеттерге қысқаша шолу жасай отырып, мен бұл құбылыстың жеткілікті күрделілігі мен көпқырлылығын және бүгінгі күні оны түсінуде бірыңғай тәсілдің жоқтығын атап өткім келеді. Сонымен, классикалық психоанализ және оның қазіргі даму тұжырымдамалары психикалық травманы адамның балалық шағында бастан кешкен, көбінесе ересектермен сәтсіз қарым-қатынас болуымен және өмірлік қажеттіліктердің қанағаттанбауымен байланысты аффективті әрі ауыр тәжірибе ретінде қарастырады. Ерте кездегі травма кішкентай балада эмоционалды уайым болмауы мүмкін, бірақ кейінірек сол травмамен байланысты жағдайлар «қайталана» бастағанда баланың ересек өмірде жеке тұлғалық қалыптасуына әсер етеді.

Табиғи-ғылыми көзқарастың өкілдері психикалық травманы адамның өміріне қауіп төндіретін, оның мүмкіндіктерінен асып түсетін және адам басқара алмайтын және адекватты реакция көрсете алмайтын оқиғаларға жауап ретінде қарастырады. Травманың жағымсыз салдарлары соматикалық, психофизиологиялық, психологиялық және әлеуметтік-психологиялық бейімделу механизмдерінің бұзылуын тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сафонова А, Николаева Е. Детская психическая травма как отзвук социальных потрясений/Общество с ограниченной ответственностью: «Учитель», Волгоград, научный журнал, 2010

2. <https://cyberleninka.ru/article/n/aspekty-psihoterapevticheskoy-pomoschi-detyam-perezhivshim-tyazheluyu-psihologicheskuyu-travmu>

3. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-psihicheskoy-travme-v-detskom-vozhraste>

УДК 364.044.4

АЖЫРАСҚАН ОТБАСЫЛАРДАҒЫ БАЛАЛАР ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

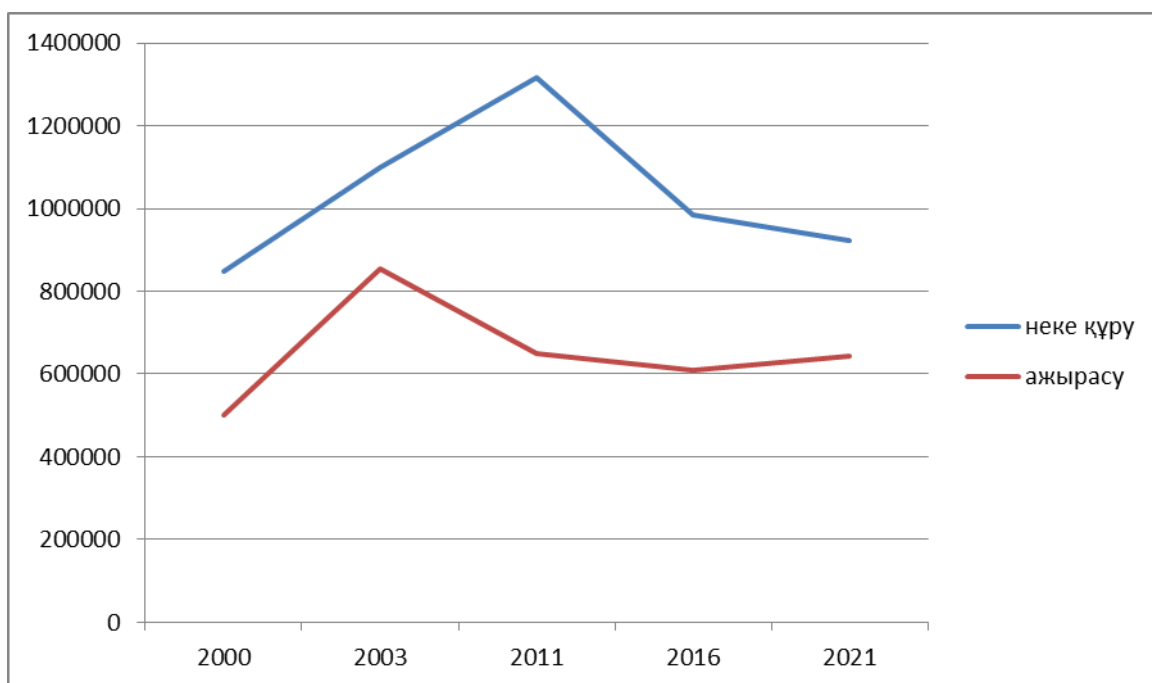
Сулейменова Гүлжазира Тажмагамбетовна,

Ашетова Малика

ashetova@inbox.ru

Л Н Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Әлеуметтану кафедрасы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Отбасы – бұл отбасылық байланыстарға және неке одағына (әйел, күйеу, балалар, ата-ана және т.б.), өзара моральдық жауапкершілікке негізделген қоғамның шағын әлеуметтік тобы. Ата-аналардың ажырасуын балалар үшін ауыр және күйзеліске ұшырататын оқиға деп санауға болады, бұл ата-ананың оған дейінгі бір біріне қатынасына байланысты бірнеше салдарларға әкелуі мүмкін. Мұнымен біз әдетте некедегі ажырасулардың басым көпшілігінде болатын және балалық шақтағы психопатологияның даму қаупінің жоғары факторы болып табылатын некелік жанжалды айтамыз. Дегенмен, біз назар аударатын бұл тәуекел көбінесе қарым-қатынас түріне, неке барысында пайда болатын дау-дамайдың мөлшеріне және ата-аналар өз шешімдерін балаларына қалай жеткізгеніне байланысты екенін есте ұстаған жөн. Бүгінгі таңда Қазақстандағы отбасы институты экономикалық дамыған мемлекеттердің отбасы үлгісін қайталауда: ажырасу, некеден тыс балалардың болуы, отбасылардағы балалар санының азаюы және т.б.

1 сызбанұсқа

Соңғы жылдары Ресейде некеге тұру саны азайып келеді, бірақ ажырасулар саны шамамен бірдей болып қалады. Бұл Росстаттың 2022 жылғы ресми статистикасы. Росстат мәліметінше, 2021 жылы елде 923 553 неке (1000 адамға 6,3) тіркелген (1 сызбанұсқа). Бұл 2020 жылмен салыстырғанда шамамен 152 мыңға көп. 2021 жылы ажырасулар саны да айтарлықтай өсті. Егер 2020 жылы елде 564 033 жұп ресми түрде ажырасқан болса, 2021 жылы 644 207 отбасы (1000 адамға 4,4) некені бұзған. Бұл 80 174-ке артық. Жаңалық өте жақсы емес, бірақ трендтің бастауы болуы екіталай.

Ажырасудың себептері әртүрлі: жыныстық үйлесімсіздіктен немесе ерлі-зайыптылардың бірінде немесе екеуінде де тәуелсіздіктің болмауынан жеке тұлғалардың қақтығысына дейін. Ажырасуға рұқсат бермейтін мемлекеттер - Филиппин мен Ватикан. Филиппинде филиппиндіктер үшін ажырасу – мұсылмандық әрекет емес, егер күйеуі немесе әйелі құжатсыз иммигрант болса ғана ажырасуға мүмкіндік бар.

Ажырасуға алып келетін негізгі факторлар:

1. Махаббаттың, өзара құрмет пен сенімнің жоғалуы;
2. Некенің негізі ретінде махаббатқа қол сұғатын неке адалдығын бұзу, отбасының тұтастығын бұзу. Бұл отбасының көптеген салаларына әсер етеді, адамға психологиялық зиян келтіреді. Бұның салдарынан ерлі-зайыптылар арасында қызғаныш, жалғыздық, сатқындық, сезімдері пайда болады.

3. Туыстарының отбасылық өмірге араласуы. Зерттеудегі деректерге сүйенсек отбасының бастапқы үш жылында туыскандарының араласуы жиі кездеседі екен. Олар жаңа қалыптасқан отбасы формасына кері әсер етеді.

4. Ішімдік. Ішімдікті шамадан тыс тұтыну. Бұл мотивацияны негізінен әйелдер пайдаланады. Қазіргі таңда ішімдікпен қоса нашақорлық және ойын құмарлықтың салдары жоғарылауда.

5. Ерлі-зайыптылардың авторитарлық қатынасты ұстануы. Бұл қазіргі қоғамдағы эгалитарлық жүйенің болмауына алып келеді.

6. Үй міндеттерінің теңсіздігі. Әйелдерге шамадан тыс жүктеме. Әйелдің отбасылық міндеттермен жұмысты қоса атқаруында туындайтын қиындықтар.

Бірқатар зерттеулерге сүйенетін болсақ бала өміріндегі белгілі бір жағдайлар оның айналасындағы адамдарға деген көзқарасы, өзін-өзі бағалауы, тұлғалық даму ерекшеліктерінде эмоционалдық әл-ауқаты көрінетінін атап өтеді. Баланың ата-анасымен қарым-қатынасының сипатына да ажырасу бірталай әсер етеді. Делеу Зинаида Олеговна отбасылардағы ажырасқаннан кейінгі қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеу мақсатында зерттеу жүргізді. Қарым-қатынас ерекшеліктерін анықтау үшін ол «Аяқталмаған сөйлем» тестін қолданды. Зерттеуге 24 субъект қатысқан! Әдістеме арқылы анаға деген, әкеге деген көзқарас ашылды. Қоршаған ортаға қатынасын баланың ата-анасымен қарым-қатынасы анықтайды. Зерттеу барысындағы алынған нәтижелер: 1) Ажырасқан отбасындағы балаларының 78 % әкелерімен жағымсыз қатынаста. Толық отбасынан шыққан балалар 47% теріс көзқараста екен. 2) Ажырасқан отбасы балаларының анамен қарым қатынасында 55 пайызы бейтарап, 45 пайызы теріс көзқараста. Екінші топтағы балалар 87 % бейтарап, 14 % теріс. Толық отбасынан шыққан балаларда анаға деген бейтарап көзқарас басым. 3) Отбасымен қарым қатынаста толық емес отбасындағы респонденттердің 34%-ы теріс көзқарасты, 23%-ы өте жағымсыз, 23 %-ы бейтарап. Екі ата-анасы бар отбасынан шыққан балаларда отбасына бейтарап көзқарас басым. Зерттеуді қорытындылай келе, ажырасқан отбасыларда өскен балалар психология жағынан неғұрлым осал болады. Баланың ата-анасының бірінен айырылу сезімі екіншісін жоғалту қорқынышына айналады. Ата-аналар мен балалар арасындағы қолайсыз қарым-қатынас бірқатар мәселелерді анықтайды және нәтижесінде жағымсыз өмір тәжірибесін қалыптастырады. Баланың ата-анасының бірінен айырылу сезімі екіншісін жоғалту қорқынышына айналады.

Ата-аналары ажырасқаннан кейін балалардың көбісі бір-екі жылдың ішінде тынышталады, бірақ олардың кейбіреулері 5 жыл ішінде өздерін бақытсыз сезінеді. Ажырасудың баланың психикасына әсерін бірнеше факторға бөліп қарастыруға болады:

1. отбасылық бақыт туралы субъективті түсініктің пайда болуы;
2. ана мен баланың жасы;
3. ажырасуға қатысты жағымсыз себептері анықтау дәрежесі;
4. баламен қалған жұбайының бала болашағына алаңдауынан туындайтын тұрақсыздық күйі;

5. ажырасу ересек жасқа қарағанда 3 жасқа дейінгі баланың психологиясына жеңіл әсер етеді;

6. психологтардың бақылауында 5-7 жастағы ұлдар үшін әкенің кетуі қатты ауыр екенін көрсетеді, ал 2-ден 5-ке дейінгі жастағы қыздарда эмоционалды түрде өте күрделі болады;

7. әкесіз өсетін балалар көбінесе "қиын" категория болып табылады. Оқу үлгерімнің төмендеуі, құрдастармен жан-жал, девиантты әрекеттердің жиі болуына әкеледі.

Каролина институтының денсаулық сақтау саласындағы әділеттілікті зерттеу орталығының жетекшілігімен Швецияда жүргізілген эпидемиология және қоғамдық денсаулық сақтау журналында жарияланған зерттеуде отбасы ажырасқаннан кейін тек бір ата-анамен өмір сүретін балаларда бас ауруы, іштің ауыруы, сезімталдық сияқты көптеген мәселелерден зардап шегетіні анықталған

Ажырасқан ата-аналардың балалары да өз некелерінде қақтығыстарға жиі ұшырайды және ажырасуға бейім. Генетикалық фактор бұл мәселеде шынымен маңызды рөл

атқаратыны анық. Бір отбасының көптеген ұрпақтарында болатын ажырасулар осы уақытқа дейін тек психологиямен байланысты деген пікір кең таралған. Ата-анасының жанұя ішілік жанжалдарды шешуге төтеп бере алмайтын балалар отбасында өзара түсіністіктің жоқтығына куә болады. Олар бұл модельді қабылдайды. Вирджиния университетінің жаңа зерттеуі толық емес жанұяларда өскен балалар өздерінің жақын адамдарымен жиі ажырасатынын көрсетеді. Зерттеудің объектісі Швеция тұрғындары болды. Ғалымдар отбасылық мәселелерде асырап алынған балалар асырап алынбағандардың, атап айтқанда биологиялық ата-аналарының мінез-құлық үлгісін қайталауға бейім екенін анықтады. Мысалы, егер биологиялық ата-аналар қоштасқан болса, олардың балалары да ажырасуды жиі шешеді. Бұл ажырасудың ұрпақтан - ұрпаққа берілуін растайтын көптеген зерттеулер бар, бірақ бұл ажырасқан ата-аналар баланы міндетті түрде ажырасуға әкеледі дегенді білдірмейді. Ажырасудың бұл берілуін неғұрлым ықтимал ететін екі негізгі фактор бар. Біріншіден, мұрагерлік биологиялық бейімділік немесе генетикалық жағдай баланың ажырасуға, сондай-ақ баланың ата-анасы ұсынған "неке моделіне" бейім болуы мүмкін.

Балалардың ажырасуға алғашқы реакциясы туралы Сара Элеофтың 2003 жылы жүргізген зерттеуі ажырасу барлық балалар үшін өте қиын тәжірибе екенін көрсетті. Жасына немесе даму деңгейіне қарамастан көптеген балалар ата-аналарының ажырасуына дайын емес. Жоғарыда атап өткендей ата-аналары ажырасқан балалар ауыруға бейім болады.

Ажырасуға арналған зерттеудің негізгі бағыты балалардың жас топтары бойынша балада болатын сезімдерді бірнеше категорияларға бөліп қарастырған:

Мектепке дейінгі 3-5 жас:

Ұйқының бұзылуы және қорқыныш сезімі.

6-8 жас:

Балалардың ата-аналары жақын арада бақытты қайта қосылатыны туралы қиялдары бар: дамудың осы кезеңіндегі балаларға ажырасудың тұрақтылығы туралы ұғымды қабылдау өте қиын.

8-11 жас:

Өзара шиеленісу сезімі - бұл жас тобындағы басым эмоционалды реакция, дамудың басқа кезеңдеріндегідей, бұл балалар да отбасын жоғалту салдарынан қайғы-қасіретке ұшырайды. Жақсы ата-аналар мен жаман ата-аналар ретінде талдау жасау арқылы, ата-аналарына қамқорлық жасау арқылы өз қажеттіліктерін өтеуге тырысады.

12-18 жас:

Жасөспірімдер ата-аналарының ажырасуына өткір депрессиямен, суицидтік ойлармен және кейде зорлық-зомбылық эпизодтарымен жауап береді. Бұл балалар ажырасумен байланысты моральдық мәселеге назар аударады және көбінесе ата-аналарының шешімдері мен әрекеттерін айыптайды. Көптеген жасөспірімдер болашақ махаббаты мен неке қатынастарынан қорқуды бастайды. Бұл жас тобы ажырасқаннан кейін ата-аналарының қарым-қатынасында тұтастықты сезінуге және өз қажеттіліктерін ескерместен ата-аналарына жанашырлық танытуға қабілетті.

Қорытындылай келе, егер ата-аналар баламен қарым-қатынасты қалпына келтірмесе немесе баламен қарым-қатынасты толығымен қамтитын жаңа қарым-қатынасқа түспесе, бұл өзгерістердің созылмалы болуы және баланың бойында девиантты әрекеттің қалыптасуы ықтималдығы өте жоғары.

Қазіргі уақытта ажырасудың балалардың психикасына әсерін зерттеуге байланысты көптеген әртүрлі зерттеулер жүргізілді. Осылайша, зерттеулер толық емес отбасында, яғни ата-анасы ажырасқан отбасында өскен балалар толық, берекелі отбасындағы құрдастарына қарағанда жаңа жағдайларға нашар бейімделетінін көрсетті. Сонымен қатар, бейімделу сапасына ажырасу процесімен бірге жүретін жанжалды жағдайдың қарқындылығы мен ұзақтығы әсер етеді. Егер ажырасу процесінде ата-ана баланы бір-біріне қарсы қойып, оның сүйіспеншілігін басқарса, болашақта бұл оның қарама-қарсы жыныспен қарым-қатынасына, сондай-ақ өз отбасын құруға деген ұмтылысына теріс әсер етеді. Ата-аналардың ажырасуы балалардың психикасына теріс әсер ететініне қарамастан, баланың дамуы үшін не жақсы -

ажырасу немесе ата-анасы тұрақты және терең қақтығыстардағы отбасында одан әрі өмір сүру туралы консенсус әлі де жоқ. Бұл өте даулы мәселені шешу, басқалармен қатар, отбасылық жанжалдың қарқындылығы мен ұзақтығына, ата-аналардың біреуінің жеке басының патологиясының дәрежесі мен сипатына, сондай-ақ баланың ата-анасының біріне деген көзқарасына байланысты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1) http://mdou45-nsk.ucoz.ru/info-roiditeli/osnovnye_prichiny_razvodov_v_sovremennom_obshhestv.pdf.
- 2) [Emery, Robert (2013). Cultural Sociology of Divorce; An Encyclopedia. Sage Reference. pp. 30–31. ISBN 978-1-4129-9958-8.]
- 3) <http://испи.рф/wp-content/uploads/2020/12/Пособие-Ростовская-Кучмаева-Семья.-2019.pdf>
- 4) «Ажырасқан отбасылардағы балаларды әлеуметтік қолдау» Делеу З.О.
- 5) [Gloria, Charmian K (2007). "Who needs divorce in the Philippines?". Mindanao Law Journal. 1: 18–28. doi:10.3860/mlj.v1i1.315.]

ӘОЖ 316.4

РЕСМИ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАДЫ САЯСАТЫ

Тлеспаева Алмаш, Кекілбекова Әсел

asselim@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтану кафедрасы, Нұр-Сұлтан

Тарих – халықтың жады мен зердесі. Шынайы ел тарихын білу арқылы тарихи сана орнайды, тарихи сана арқылы ұлттық сана қалыптасады. Кез келген ұлттың тарихы мен мәдениетіндегі болашақ туралы ой толғау, жекелеген адамдардың ұлттық мүддеге қызмет етудегі дәстүрі ұлттық сананың негізінде жүзеге асады. Ұлттық сананың қуатты реттеушісі – тарихи жады. Тарихи жады негізінде мәдени сабақтастық және ұлттық-азаматтық бірегейлік жатыр. Тарихи жады әлеуметтік сана мен әлеуметтік жадының белгілі бір формасы ретінде қоғамның даму процестерін көрсетеді. Ол тарихи тәжірибені жинақтайды және қоғамға жан-жақты алға жылжуға, тарихи, сондай-ақ мәдени сабақтастық және ұлттық-азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға мүмкіндік беретін рухани капиталға айналады.

Кез-келген адам немесе адамдар тобы үшін жады рөлі туралы Д.С.Лихачев: «Жады уақыттың жою күшіне қарсы тұрады. Жады – уақыт пен кеңістікті жеңу. Жады – ар-ождан мен адамгершіліктің негізі, жады – мәдениеттің іргестасы. Жады және есте сақтау – өзімізге және ұрпақтарға моральдық парызымыз. Жады – құндылық. Адамдар қиын-қыстау кезеңді басынан өткергенде Жады «бөлінбейтін рухани зат» ретінде ерекше күшке айналады. Адам өзін тарихта сезінуі, қазіргі өмірдегі маңыздылығын түсінуі, өзі туралы жақсы естелік қалдыруы қажет»[1].

Жадының әлеуметтік сипаты мен функциялары туралы алғашқы еңбек XX ғасырдың басында басылып шыққанымен, 1980-ші жылдарға дейін жады әлеуметтік құбылыс ретінде әлеуметтік-гуманитарлық білімде қарастырылмады. Кейіннен осы мәселеге қызығушылық артып, «мемориалдық бум» орын алды да, жады мәселесі қоғамдық деңгейде зерттеле бастады.

XX ғасырдың соңында жады дамып келе жатқан «memory studies» пәнаралық зерттеу бағыты аясында қарастырылады. Бағыттың басты мақсаты – жеке әлеуметтік топтардың да, жалпы адамзаттың да тарихи санасы мен ұжымдық жадын зерттеу. «Memory studies» қазіргі қоғамда да, әртүрлі өркениеттер мен дәуірлерде де тарихтың көрінісі мен өткенді тасымалдау әдістерін зерттейді. Жаһандану және мәдениетаралық коммуникация процестері дамуының